

СПЕЦИФІКА ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ Г. СКОВОРОДИ В РОМАНІ «МАРІЯ З ПОЛИНОМ У КІНЦІ СТОЛІТТЯ» В. ЯВОРІВСЬКОГО

Демченко С. А. Специфіка втілення концепції родинного виховання Г. Сковороди в романі «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського

У статті представлений маловідомий ракурс впливу теорій Г. Сковороди про «сродну» працю та сімейне виховання на художню концепцію роману «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського. Головний акцент спрямовано на розкриття авторської інтерпретації національної трагедії українців під впливом техногенної катастрофи на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 року.

Ключові слова: покаяння, «сродна» праця, національна освіта, сімейне виховання, катарсис.

Демченко С. А. Специфика воплощения концепции семейного воспитания.

Г. Сковороды в романе «Мария с полынью в конце столетия» В. Яворивского».

В статье представлен малоизвестный ракурс влияния теорий Г. Сковороды о «сродном» труде и семейном воспитании на художественную концепцию романа «Мария с полынью в конце столетия». Главный акцент направлен на раскрытие авторской интерпретации национальной трагедии украинцев под влиянием техногенной катастрофы на Чернобыльской АЭС в апреле 1986 года.

Ключевые слова: покаяние, «сродный труд», национальное образование, семейное воспитание, катарсис.

Demchenko S. A. Specificity of family education concept implementation of H. Skovoroda in the novel «Maria with warmwood in the end of the century» (Maria z polynom u kintsi stolittia) written by V. Yavorivskiy.

The article presents an underresearched perspective of influence of G. Skovoroda's theories about «cognate» labour (business) and family upbringing to the artistic concept of the novel «Maria with sage in the end of the century» by V. Yavorivskiy. The main accent is guided to open the author's interpretation of the national tragedy of Ukrainians following the anthropogenic disaster at the Chornobyl Nuclear Plant in April 1986.

Key words: redemption, «cognate» labour (business), national education, family upbringing, catharsis.

В. Яворівський належить до розряду тих сучасних українських письменників, які органічно поєднали у своїй творчості найкращі здобутки своїх попередників і внесли власне бачення долі нашого народу до ніби вже знайомих тем. На думку П. Осадчука, у ряді творів цього письменника «потужне авторське висвітлення й освітлення життя, що захищає й утверджує неминущі людські цінності й благородні ідеали» [9, с. 15].

Схвальний відгук О. Гончара на першу збірку творів торкався передовсім стилістики: «У кращих його новелах слово звучить соковито,

пружно. Народна мова має для нього велику естетичну цінність, він тонко відчуває її красу, і, безумовно, знаходить радість у тому, щоби відкривати все нові барви й відтінки рідної мови... природа в нього одухотворена, живе своїм, особливим життям, здатна захлинатися радістю, відчувати біль... Розум, душа і совість, відповідно до народної моралі, слугують основою людської повноцінності, і новеліст із синівською чутливістю прислухається до цих одвічних оцінок усього сущого» [9, с. 17].

В академічному виданні «Історії української літератури ХХ століття» (за загальною редакцією В. Дончика) висвітлено найзагальніші штрихи життєвого й творчого шляху цього письменника й передумови написання кількох повістей та романів, зокрема. Стосовно того, як «Марія з полином у кінці століття» перетворилася на велику авторську покуту: «На початку 70-х років у колишньому глухому. Але живописному закутку Полісся – Чорнобилі розгорнулося будівництво «мирної» атомної електростанції. Спокусившись «надсучасною» проблемою, молодий письменник їде на будову, занурюється в «біографію» атома та його творців і пише роман-хроніку «Ланцюгова реакція» (1978). З гіркотою він зізнається згодом, що, мовляв, «якби було хоч якесь маленьке знання про те, як примітивно будувалися ті станції. Що відбувалося за «кулісами» [6, с. 15].

Дещо дивно, що значно більше ми знаємо про нього як про політика й громадського діяча (депутата Верховної Ради), і значно менше – про особливості його поетичних і прозових творів.

З-поміж найсвіжіших літературно-критичних матеріалів маємо праці Я. Голобородька «Сюжети й реалії кінця ХХ ст. (про збірку В. Яворівського «День переможених» [2] та «У фреймі актуального слово факту (про нову книжку В. Яворівського «День переможених») [3].

До 60-ліття письменника з оглядом основних здобутків мистецького плану підготували матеріали П. Осадчук, Р. Кулик, М. Якубовська [9, с. 14–18]. З цієї розвідки маємо змогу почерпнути маловідомі сторінки життєвого й творчого шляху В. Яворівського, зв'язку його творчості зі Львівщиною, перипетіями політичної кар'єри та про кращі здобутки за останнє десятиліття. Серед найближчих творчих однодумців називалися Ірина Вільде, Роман Іваничук, Ніна Бічуя, Сергій Данченко, Богдан Ступка, Федір Стригун та інші митці [9, с. 16]. На зламі століть, на історичному роздоріжжі вони гуртом шукали виходу з тієї разючої кризи, у якій опинилася молода держава, звертаючись до кращих здобутків своїх попередників, і передовсім – до багатющої спадщини українського мандрівного філософа Г. Сковороди.

Натомість абсолютно адекватною до поняття «неорана нива» залишається спроба реконструкції духовних інтенцій концепції родинного виховання Г. Сковороди в романі «Марія з полином в кінці століття», якій і присвячується наше дослідження.

Григорій Сковорода був живим свідком руйнації козаччини й української системи освіти XVIII ст., поневолення наших предків російським царатом, і це наклало неповторний відбиток на його світогляд, де теорії родинного виховання й «сродної» праці давали практичні поради для сучасників мислителя з питань збереження національної (родової) ідентичності. Докладно концепції освіти й виховання Г. Сковороди викладені в нашому доробку «Ідеї родинного виховання в параболах Г. Сковороди «Вдячний Еродій», «Убогий Жайворонок» [4, с. 140–145], а також у книзі «Історія української школи й педагогіки» за упорядкуванням О. Любара, М. Стельмахович, Д. Федоренка [7, с. 159–166].

Уважне аналітичне дослідження змісту роману «Марія з полином в кінці століття» наштовхнуло нас на роздуми про причини й наслідки трагедії на Чорнобильській атомній під кутом зору порушення споконвічних українських традицій родинного виховання, тим більше, що «багато сучасників роману... скалічені Чорнобилем, передчасно перебралися в інший світ, не доживши до нормальної тихої старості» [9, с. 14], а ті, хто ще живий, але має «чорну мітку», злим і нетихим словом згадує пережите. Один із свідків ліквідаційних робіт з розпуки сказав: «Ми зі своїм Чорнобилем нікому не потрібні...».

На шлях самознищення ми стали давно, а от «на складному і болісному шляху нашого повернення з манівців історії до самих себе» [9, с. 15] ми будемо лише тоді, коли гіркі уроки й помилки не будуть повторювати наші нащадки: «не випадково в романі «Марія з полином у кінці століття» саме діти залишаються жити: Одарчині – Руслан і Ліда, Миколчині – Тарасик і Олеся. Доля розкидала їхніх батьків. Кинула у вогненне пекло реактора. А дітям належить життя – покута за гріхи батьків і продовження самого життя. Бо доки є діти, нехай із печально-сумовитими оченятами, як у Миколчиного Тарасика, – життя триває» [9, с. 17]. Та малооптимістичними видаються останні рядки роману, де в символічно-пророчому ракурсі зображено дитячі забави у приміщенні красназнавчого музею з експонатами: «Тарасик спершу накричав на молодших, але самому нестерпно хотілося залягти за кулемета, одягнувши солдатську каску... Ніна розкручувала великий шкільний глобус, він поскрипував, мигтів строкатими материками, морями й океанами, на голові в неї стреміла легенька, з пап'є-маше княжа корона, босі ноги стояли в дерев'яних капцях. Глобус розкручується й розкручується, перетворюючись в суцільну миготливу кулю. На якій уже не розрізнити ні кордонів, ні держав, ні кольорів... Руслан... Одягнув будьонівку і затис у руці козацький пістоль, цілиться в засвічену електричну лампочку над головою... Ліді дістався незграбний макет атомного ядра і кам'яна сокира з новим державом» [10, с. 191]. Гра Тарасика зі списом закінчилася тим, що на дружки була розбита єдина лампочка й моторошна темрява добряче налякала малих бешкетників: «Вони скористалися безмежною волею і покарані за це»

[10, с. 191]. І тільки серце старої Марії болісно відгукнулося на переляканий дитячий галас: «Я осьдечки. Жива! Потерпіть. І заспокою. Й приголублю. І – всиплю як слід. А тоді пожалію знову» [10, с. 191]. Знала мати-берегиня, що атомний бумеранг, випущений старшим сином Олександром, повернувся до внуків і вразив у найболючіше...

Відчуття назріваючого невідступного вимирання роду Мировичів постає перед нами з перших сторінок твору. Сумна картина дороги на сільський цвинтар приголомшує гнітить нас: «Коріння дебеле, жилаве коріння на піщаній сільській дорозі. Наче йому тісно там, під землею. І воно важко випручується на поверхню. Посічене гусеницями тракторів, колесами возів і вантажівок, кимось зозла порубане сокирами й лопатами, але живе. Пошрамоване, покручене. На свіжих ранах виступають бурульки живиці. Дорога наче вимощена корінням, тут можна проходити у найбільшу неgodу» [10, с. 8]. Таким вельми ушкодженим «корінням» роду Мировичів стали колишній голова сільської ради Іван та його дружина Марія.

Копачі, риючи могилу, всупереч давньому звичаю говорити про покійників тільки хороше, в присутності глухонімого Федора, наймолодшого сина подружжя, лихим словом згадували про подружні зради Івана, його пристрасть до горілки, якої, мабуть, «з цистерну випив» [10, с. 4] та про велике терпіння жінки, що заради дітей зносила все з покірністю євангельської Діви й до останнього лишалася поряд. Догляд за хворим на рак, господарство, щоденні клопоти біля Федора – все на одну пару жіночих рук. Старші діти розлетілися з родинного гнізда. Первісток Сашко вже академік. Автор проекту дешевого атомного реактора, «безпечного, як самогонний апарат... уже понад два десятиліття спокійненько (ну, не без невеликих технологічних вибриків), ганяє турбіни на багатьох атомах держави, продукуючи найдешевшу в світі електроенергію» [10, с. 6], по характеру авантюрний, трудоголік, але – безвідповідальний кар'єрист. Коли уряд прийняв рішення про спорудження атомної станції поряд з рідними Городищами, у нього навіть серце не тьохнуло від передчуття ймовірної біди, яка винищить увесь його рід, знівечить братів, покалічить долю племінників, односельців, занапастить перспективу українців: «працював як залятий... про реактор Мировича злословили, називали його дилетантським. Сашкові й самому такий блискавичний успіх здавався примарним, чекав: ось-ось його розвінчають і висміють, і він, ославлений, повернеться у свої глухі Городища викладати фізику в школі. Але могутня адміністративна машина вже підхопила проект, реактор Мировича коштував лише півмільярда карбованців... державі потрібні були атомні електростанції, щоб забезпечити електрикою країни Варшавського Договору, хтось «на самій горі» похвалив його, сказав президентові Академії наук, щоб той приголубив обдарованого вченого. Мирович отримав державну премію, опозиціонери замовкли» [10, с. 7–8]. Недалекоглядний і самовпевнений

над міру, дещо обмежений і честолюбний, Олександр Іванович пишався Зіркою Героя Радянського Союзу, мріяв про звання академіка, будував нові атомні станції, мінуючи, ніби сапер, дорогу в майбуття. На похорон батька «бивиб» у райвиконкомі продукти на поминки, а от з музикою вийшла накладка... Знаючи про свій авторитет, не хотів сам розстаратися, проте добре умів нагинати інших. Після поховання тата за родинним столом виступав, як на партійних зборах, за звичкою, без сердечної теплоти й щирості, а потім – ніби відкупився пачкою грошей: «Розпоряджайтеся, мамо, як знаєте. На дев'ять днів, я, мабуть, не приїду, буду в Угорщині, а на сороковини зустрінемося. Тоді буду довше» [10, с. 24]. Любив перекласти клопоти про здоров'я рідних на плечі інших. Як з'ясувалося з часом, якби не кар'єризм Олександра Івановича, його прагнення дотягтися будь-яким чином до вищих щаблів влади, то брати, сестра, племінник не стали б заручниками атомного апокаліпсису в Прип'яті, тож і мама Марія не покинула б рідну домівку під загрозою радіаційного випромінювання. Та й родинна годувальниця корова Мавра не поглинала радіонукліди зі свіжих пагонів чорнобиля, який раніше за інші рослини «зазеленів обіч дороги, а тут, на цвинтарі, найдужче» [10, с. 3].

Інший син подружжя Мировичів Микола працював на атомній електростанції оператором. Готуючись до батькового похорону, власноруч розвантажував причеп із гноєм, незважаючи на ошатний одяг і лайку дружини Людмили, яка, гендлюючи в елітній крамниці й маючи «навар», на поминках постаралася прибрати до своїх рук гроші, залишені Сашком. Знаючи про надмірну меркантильність подружжя, Марія бідкалася: «Тільки й чути від вас: гроші, гроші, борги... За гроші й на реактор пішов, і на підробітки нічні в рибальську бригаду, де мало не втопився. Скільки ж вам їх треба?» [10, с. 27] На скарги Людмили про непрактичність Миколи стара Мировичка згадала: «Я вже вірила, що по війні залишилася на білому світі з Сашком – сиротою. Сповідання мала, що Іван безвісти, десь в Австрії. Уже змирилася з долею. Запрягла себе в тяжку роботу й мовчки, як худобина, тягла її, щоб упасти і заснути на кілька годин і починати знову. А він, Іван мій, прийшов. Отамо, на березі річки, де зарості чорнобилю, я його побачила. І ноги мої підкосилися. З того чекання й молодого чорнобилю наш Микола... Єдина дитина, яку ні я, ні тато жодного разу не вдарили» [10, с. 28]. Мама серцем відчувала, що до погибелі синові залишалося зовсім мало. Дружина зраджувала Миколі, той же мовчки терпів... не було гармонії в родинних стосунках, і це не могло не тягнути за собою фатальних наслідків. Коли вибухнув енергоблок на електростанції, він загинув першим. Його донька Олеся, випускниця медичного училища, надавала допомогу потерпілим під час аварії. Першу ніч з нареченим провела на природі неподалік від зруйнованого реактора й отримала, за авторськими натяками, велику дозу радіації та в перспективі – безпліддя... Чорною примарою над

сім'єю Миколи нависла загроза винищення, а ще – жорстока покута онуків Івана за порушення заповітів «Не побажай...», «Не чини перелюб...».

Молодший за Олександра Григорій, як і покійний батько, приносив чимало мамі прикрощів, бо віддавав перевагу легким стосункам з жінками без шлюбних обов'язків. Капітан пожежної служби, «франт» і «жигун», бабій: «Побачивши нову жінку. Він спалахує, натхненно обоожнює її в своїй уяві. Ідеалізує.. а тоді.. не відчувши тепла духовного (чи душевного). Переживає спустошення, іде на розхолодження» [10, с. 12]. За життя старий Минович пишався ним і виправдовував його поведінку: «Я, телепень, вженився у дев'ятнадцять, зав'язав з тобою, Маріє, віку. То хай Грицько погуляє. І за мене, дурного, відгуляє. Хай і моя кров погарцює в його жилах...» [10, с. 13]. Ніякі мамині бідкання не могли змінити синову поведінку. Та коли трапилась аварія на ЧАЕС, він став гасити пожежу одним із перших, «вихопився на верхній край стіни реактора» [10, с. 99]. Смертельна доза радіації позбавила Грицька можливості продовжити рід. Це ж кляте опромінення спричинило променеву хворобу й передчасну смерть.

Чи не єдиною надією мами Марії Мировички мала стати донька Даринка, проте її доля склалася не вельми щасливо. Засиділася в дівках, заміж вийшла за сильно питушого вдівця з двома дітками. Коли прийшла звістка про батькову смерть, Одарка підхопила Руслана й Ліду та подалася в Городищі, не дочекавшись повернення чоловіка (його вкотре п'яного забрали до міліції).

Вибух на атомній електростанції застав її вдома – посеред ночі прокинулася, щоб вкрити дітей і Степана, потім – хутко взялася до роботи по прибиранню прибудинкової території. За нагальної потреби кинулась евакуювати дітей з небезпеки: «Перші кілометри діти бігли за Даркою, вихоплювалися вперед, а потім зарюмсала Ліда – черевичок натер ногу. Взяла дочку на плечі. Потім Тарасик з Русланом відстали. А далі сіра лісова дорога з латками ранньої зелені, піт, що застуге очі, втома, страх («Тільки б не впасти. Не заночувати в лісі!») Клала сонну Ліду під деревом. А сама поверталася до хлопчиків. Гуло тіло, хотілося прилягти, склепити очі. Спиралася спиною на стовбур сосни, відпочивала і йшла далі. Розірвала надвоє свою хустку, прив'язала до неї тичку собі за спиною. Посадила на неї Тарасика й Руслана, Ліду несла на руках. Між стосами дров розгледіла: однокінний візок, навантажений колодами, зламане заднє колесо... Розвантажила дрова, перенесла на візок дітей... впряглася в нього і потягла безконечною лісівкою: кудись та доведе» [10, с. 141–142]. З останніх сил, на межі можливого долала перешкоди... про старшого брата навіть не згадувала, бо розуміла, що на татових поминках він лише роздавав обіцянки-цяцянки. Рятувалася сама й діток вихоплювала. Як могла. Але скільки ж у жінки сил, щоб тягнути на собі трьох – Тарасика, Ліду й Русланчика?... а над ними й між ними – невидимі всюдисущі смертельні промені, байдужі,

нешадні... Автор обережно натякнув, що надії порятунку не лишалося...

Усе це добре розуміла вісімдесятилітня Марія й вельми вболівала за долю нащадків: «Що буде з тобою роде мій? Розірвало, розкидало тебе. Наче велику й страшну війну пережили, з убитими, пораненими, пропалими безвісти. І без землі залишилися, ніби програли цю війну. Злі язики кажуть, що Сашка можуть посадити, зняти з нього Героя. Невже тільки Федько зостанеться, бо всі вони були там? Невже тільки Федір? Він не зможе розказати нікому, хто ми такі, Мировичі. Які? Як жили? Що сповідували? Чому зникли?..» [10, с. 184]. Образ найменшого сина-каліки згідно з авторським задумом переростає в символ цілого українського етносу. І тільки вогонь свічки, запаленої в рідній оселі, дарував берегині роду скупі втіху й надію. Федір же, як постала гостра потреба, опроміненому Григорію віддав для пересадки кістковий мозок...

Разом із сім'єю Мировичів прийняли на себе тягар біди інші мешканці Городищ. Прип'яті. Наталка, наречена Григорія, з дозиметром в руках знімала показання по забрудненню радіацією, не маючи навіть захисного хімокостюму. Персонали лікарень з ризиком для власного життя надавав посильну допомогу потерпілим. Жахливі картини божевілья, втрати здорового глузду від великих доз радіації. Некеровані поранені опромінені працівники атомної електростанції, бригад пожежників і «швидкої допомоги», біженці, хаос при евакуації... Занедбані й залишені без догляду школярі, порожні атракціони, спустошені дитячі майданчики, покинуті напризволяще селянські садиби й безлюдні вулиці – кожна деталь увиразнює безповоротність втрат і всюдисущість невидимої смерті, яка чигає по місту, в лісі, на воді, мандрує світом разом з хмарами й дощовими краплинами... Це був справжній український Апокаліпсис: «І засурмив третій Ангел, – і велика зоря спала з неба, палаючи. Як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення зорі тій полин. І стала третина води, як полин. І багато з людей помирали з води, бо згіркла вона...» (Глава 8 Об'явлення Св. Івана Богослова) [10, с. 285]. За умов панівного атеїзму тільки за допомогою іносказання й натяків письменник міг передати власне розуміння національної трагедії, причин та фатальних наслідків з перспективою на повне вимирання: «За те, що вони покинули Закона Мого, що я дав перед ними, і не слухалися мого голосу, І не ходили за ним, за Законом, а ходили за впертістю серця свого... Ось Я їх, цей народ, полином нагодую й водою отруйною напою! І розпорошу Я їх серед народів, яких ні вони, ні батьки їхні не знали, і пошлю Я за ними меча, аж поки не вигублю їх!» (Книга пророка Єремії, Глава 9, вірші 12-15) [1, с. 764].

Рання й жадана весна 1986 р. обіцяла життя й цвітіння, бурхливу радість запліднення й продовження роду. Затьмарив усе тінню вимирання й смерті цілком закономірний і рокований вибух четвертого енергоблоку ЧАЕС, збудованої за дешевим і авантюрним проектом. Напередодні

травневих свят експеримент з понаднормованого вироблення електроенергії переповнив чашу Господнього Всетерпіння...

П. Осадчук зауважив, що «Ми впізнаємо в персонажах творів Яворівського знайомих, близьких і далеких. Це типи, яких понад десять років тому В. Яворівський не зміг ввести в свою таку ущільнену, предметну прозу, що бухає пристрастями, здригається від проклять і плачу, якими переповнене сучасне життя» [9, с. 15]. Економічна руйнація Радянського Союзу була спровокована деформацією повноцінних людських стосунків, передусім на родинному рівні. Не будучи фаталістом за своєю природою, письменник з великою часткою прозорливості Сковородинівського типу узагальнив трагедію родини Мировичів і підніс її до рівня національної. Роман «Марія з полином у кінці століття» закликає нас «орієнтуватися на оновлення й удосконалення духовного світу людини, на виховання високоморальних, богобоязливих, благочестивих, працелюбних громадян, які шанують батьків, звичаї, традиції, обряди свого роду» [4, с. 144].

Перефразовуючи М. Якубовську, яка визнає, що В. Яворівський «часто обирає об'єктом художнього зображення грань життя, за якою починається новий виток» [9, с. 18]. Родинний апокаліпсис Мировичів має, за Божим задумом, трансформуватися в Нові господні зерна, бо кукіль вже відсівається. Своїм твором автор засвідчує власну потребу в катарсисі, сповіді перед рідним народом (як у Д. Павличка в «Покаянних псалмах»: «Прости мені, Боже, гріхи немалі, що вчинив я з любові до своєї землі...»), й закликає нас прилучитися до живодайних джерел практичної філософії Г. Сковороди.

Література

1. Біблія. – Ukrainin Bible United Bible societies. – 1991. – 100 м.
2. Голобородько Я. Сюжети й реалії кінця ХХ століття (Про збірку В. Яворівського «День переможених») / Ярослав Голобородько // Українська мова та література. – 2005. – № 24. – С. 29–30.
3. Голобородько Я. У фреймі актуального слово факту (Про нову книгу Володимира Яворівського «День переможених») / Ярослав Голобородько // Слово і час. – 2005. – № 5. – С. 49–52.
4. Демченко С. А. Давня українська література (Х–XVIII століття) : практикум : [навч. посіб.] / С. А. Демченко, Ю. М. Сафонов. – К. : Знання, 2013. – 231 с.
5. Дзюба І. Рівень довіри (Штрихи до портрета В. Яворівського) // І. Дзюба. – Українська мова та література в школі. – 1987. – №7. – С. 13–22.
6. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. Кн. 2. : Друга половина ХХ ст. : [підручник] / за заг. ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1998. – 456 с.
7. Любар О. О. Історія української школи та педагогіки : [навч. посіб.] / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко ; за ред. О. О. Любара. – К. : Тв-во «Знання», 2003. – 450 с.
8. Наєнко М. Визволити душу (Володимир Яворівський) / М. Наєнко // Слово і час. – 1992. – №11. – С. 36–39.
9. Осадчук П. Розмаїття українського світу (до 60-ліття В. Яворівського) / П. Осадчук, Р. Кулик, М. Якубовська. – Дивослово. – 2012. – №10. – С. 14–18.
10. Яворівський В. Марія з полином у кінці століття / В. Яворівський. – Дніпро. – 1987. – 191 с.